

УДК 811.161.1'271

Христина Марьяк

ПРОБА ІСТОРИОГРАФІЧНОГО ПЕРЕЛІКУ ПОЛЬСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК. ХРОНОЛОГІЯ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ ЗБІРОК

Стаття посвячена сопоставленню польських пословиц и попытке составления их хронологического списка. Расцвет пословиц пришелся на эпоху Возрождения. Вначале это были латинские пословицы, к которым позже были подобраны польские соответствия. Таким образом эти пословицы были перенесены в польский язык. Статья включает подборку польских пословиц.

Ключевые слова: пословицы, польские пословицы, перевод пословиц с латыни на польский язык.

Khristina Maryak

CHRONOLOGICAL COLLETION OF POLISH PROVERBS

The article concerns the colletion of Polish proverbs. Polish proverbs – an attempt to compile a chronological list. The heyday of the proverbs occurect in the Renaissance. In the beginning these were the Latin proverbs to which Polish counterparts were later found. In the and the proverbs were transferred into the Polish language. The article constitutes the colletion of Polish proverbs.

Keywords: proverbs, Polish proverbs, translating proverbs from Latin to Polish.

Предметом дослідження у цій статті є проба презентації польського пареміологічного матеріалу. Як знаємо, серцевиною пареміологічного фонду мови є прислів'я і приказки. Назва *przysłowie* зачерпнута з латинської мови – *adagium, proverbium*, сильно акцентує обрїй латинських впливів у Польщі, який існував аж до XVIII ст. [1]. Багато європейських народів єднала велика шанобливість і серйозний стосу-

нок до прислів'їв як “незвичайних” слів, що можна помітити при аналізі різних мов, де прислів'їя вважається народною сентенцією, висловленою при нагоді, тобто при слові (пов. напр. укр. *при-слів'я, приказка, при-повідка*; рос. *по-словица*, поль. *przy-słowie*, англ. *Say-ing, pro-verb*; ісп. *Pro-verbio*; нім. *Sprich-wort*) [2, с. 372].

Ці короткі, ритмічно організовані й образні вислови, що мають емоційно-

експресивний характер, готову формулу вживання та постійний склад, від незапам'ятних часів відігравали важливу роль у житті кожного народу. З огляду на те, що прислів'я і приказки переказують у повчальній формі весь життєвий досвід минулих поколінь, виконують вони різні функції, напр. повчальну, виховну, вольтонтативну, комунікативну та естетичну. Важливим є також їхній прагматизм, аргументативність та активний вплив на користувача. Немає такої сфери в житті жодного народу, яка б не знайшла відображення в іскрометних і мудрих прислів'ях і приказках, в яких яскраво відтворений не тільки характер, але й побут, звичаї, уподобання. Як зазначає сучасний дослідник пареміології, Т. Панасенко, ці перлини народної мудрості, рідко просто констатують якийсь факт, вони рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують. Ідейно-тематичний діапазон прислів'їв та приказок такий різноманітний і багатий як життя, в його історичному розвитку [3, с. 3].

Прислів'я і приказки і трактуються як сконденсований розум нації. У всьому світі вони овіяні особливим авторитетом: поляки звать їх *mądrością ludu*, українці – *мудрістю народів*, росіяни – *крылатой мудростей*, французи – *«ехом досвіду»*, а німці вважають, що у прислів'ях *«зосереджена правда»*. Галицький вчений І. Франко [4], звав їх *«коштовними перлинами»*, натомість літератор М. Т. Рильський порівнював з дорогоцінним алмазом, якого слід доглядати і шліфувати, *«щоб дедалі більше граней переливалось і виблискувало»* [5, с. 41].

Основним місцем, з яким пов'язане народження прислів'їв вважається усна народна творчість. В. Даль писав, що за прислів'ями треба йти в народ, тому що більш едуковані, так звані *«вищі сфери»* готових прислів'їв не приймають, а своїх власних нестворюють; й картини життя, і мова, якою побудовані прислів'я для них чужа. За одну з причин такого факту Даль

подавав бажання бути освіченому, тобто ввічливому, культурному і чесному, а прислів'я часто докоряє, *«коле не в брові, а прямо в очі»* [6, с. 6].

Маючи на увазі факт, що зміст прислів'їв і приказок сповнений людського буття, їх використовують віддавна і дуже часто. Однак, історія пареміології (а потім і пареміографії), так в Польщі, Україні, як і в інших країнах Європи, починається щойно у Середньовіччі. Справжній розквіт прислів'єзнавства у письмовому розумінні, мав місце у добі Ренесансу, завдяки праці голландця Еразма з Роттердаму, який першим видав збірку прислів'їв *Collectanea Adagiorum* (1500 р.).

Пареміологічні дослідження у Польщі започаткували збірки байок, прислів'їв та приказок з XVI ст. У 1522 році у Кракові вийшла праця Б'єрната з Любліна під заголовком *Źywot Ezopa Fryga, mądrca obycajnego i z przypowieściami jego*, в якій автор помістив біля 300 прислів'їв взятих з розмовної мови люду. Другим тогочасним видавцем мудрослів'я є Ян з Кошичек, якого разом з Б'єрнатом з Любліна вважається за авторів шкільних підручників, у яких – при латинських прислів'ях – поміщали польські відповідники [7, с. 25–52.]. Дослідники польської пареміографії, Ю. Кжижановський і Ст. Свірко, за перше зафіксоване прислів'я вважають польсько-латинський вислів: *quando sk iyka dr№, tunc ea drzy»* датоване 1407 роком [8, s. XVIII]. Початково, дуже поширеним було видавання книг з прислів'ями, цитатами чи афоризмами перекладеними з латинської чи грецької мов. Народне мудрослів'я часто з'являлось при писанні творів чи віршів, напр. М. Рея, Яна Кохановського та інших польських письменників і поетів. Часом оригінальні цитати деяких авторів набували узагальнення, неоднократно ілюструвались барвним описом, влучною чи розгорнутою думкою, потім набували розповсюдження і ставали прислів'ями. В усному переказі афоризми часто губили автора, напр. *«wiatrem nadzie-*

ne puknęły nadzieje» «doktor nie puścił, ale drzwi puściły» (у тому випадку Я. Кохановського), а почали вживатися як узагальнення [9, s. 101–138].

Першим пареміографом XVII-вічної Польщі був знаменитий філолог-латинник Саломон Рисінський, придвірник воєводи Радзівілла і вчитель його дітей, зацікавлення прислів'ями якого зродились у момент стику з європейською культурою в наукових осередках Німеччини, Італії, Франції. У 1618 р. С. Рисінський видає у Лубчу збірник прислів'їв *Proverbiorum Polonicorum a Salomone Rysinio collectorum Centuriae decem et ecto*, у якому характеризує прислів'я і подає генез власних пареміологічних зацікавлень. У цій, складеній алфавітно за принципом початкових літер прислів'їв, понумерованій та усистематизованій збірці, автор вказує на дидактичний аспект прислів'я як елементу художнього твору. *Proverbiorum Polonicorum Centuriae*, разом з прислів'ями поміщали чимало фразеологічного матеріалу взятого з живої мови всіх прошарків суспільства давних Сарматів, народні вислови розмовного варіанту, а навіть вульгаризми. У наступних виданнях праця Рисінського, що прийняла польську назву *Przypowieści polskie (Adagia Polonica)*, з часом стала вони гігантним словником, у якому знаходилось близько 5 тис. цінних прислів'їв. *Adagia Polonica* відомі були у наших сусідів: чехам приблизив їх Jan Amos Komensky, словакам – Daniel Synarius Horcicka, а на Київській Русі поспричинувались скороченими фрагментами цього твору [10, s. 11]. По кількох віках *Przypowieści polskie* С. Рисінського були рівно ж використані С. Адальбергом.

Наступною польською пареміологічною збіркою став *Skarb polsko-iacicko-grecki (Thesaurus Polono-Latino-Graecus)* видатного лексикографа, єзуїти Гжегожа Кнапського. Останній том *Thesaurusa* вийшов у 1632 р. і обіймав прислів'я, приказки та ідіоми, які автор поповнив генезисом, джерелом постання, поясненням значення,

численними синонімами тощо. На підтвердження своїх слів наведу приклад заміщений під гаслом «Неволя» Г. Кнапський, помістив три зразки: *Niewola wszystkiego nauczy; Potrzeba nauczy szukać chleba, i Niewola narzębi drew*; водночас відсилав до виразів: «*Desperacja. Ziy giyd*».

На рубежі XVII і XVIII в. творить відомий політик, воєвода, канцеляр коронного саського війська – Ян Станіслав Яблоновський. Засуджений за політичні погляди Августом II, під час перебування у в'язниці пише справжню енциклопедію життя тогочасних поляків *Politika wioska i polska albo przysiovia wioskie po wiosku zebrane i na polski jzyk przetiumaczone, polskimi przysioviai przyczynione*, якої рукопис, на жаль, знищили воєнні буревії. Спадщину Яблоновського пробував відтворити і поповнити власними прикладами Йоахім Бенедикт Хмеловські, автор комічного твору *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej sciencyjej peina*. Ця робота недокінця пареміологічна, тому що прислів'я, які її складають автор змішав з сюжетами казок і короткими смішними не завжди реальними історіями [8, s. XXII–XXIII].

Епоха барокко у Польщі назначена сильним письменницьким впливом двох знаменитих прозаїків Анджея Максиміліана Фредри (1629–1679) і Вацлава Потоцького (1621–1696). А. Фредро видав *Przysiovia myw potocznych albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne* (1658 р.), у яких поєднав з собою існуючі досі «*adagia*» розмовної мови з власними афоризмами. Його робота була настільки популярною, що протягом двох віків перевидано її аж десятикратно. Натомість, В. Потоцький, свої *Moralia* побудував на латинських текстах з *Adagia* Еразма, які заступив польськими відповідниками.

Початок доби романтизму приносить зворот до «національності» і пожвавлює процес видавання прислів'їв – крім шкільних книжок з прислів'ями, з'являються перші дво- і тримовні словники. У 1735 р.

варшавський пияр Арнольд К. Жегліцькі видає *Adagia Polonica*. Пів віку пізніше, 1786 року, у Кракові появляється латинський підручник *Aelii Donati vetustissimi Grammatici Elementa*. В 1782 р. у Варшаві виходить *Dictionnaire des proverbes francais de facons de parler avec explication allemande, latine polonaise*, натомість 1786 р. у Вроцлаві *Polnische Grammatik* Яна Моне-ти, котру 10-кратно передруковано (вона конкурувала з виданим 1712 р *Kleiner Lustgarten* Яна Кароля Войни з Ясеніци).

Наступний період у фіксації паремій це останні десятиліття XVIII в., коли розгортається збирання “власних” рідних прислів’їв, і помітним стає інший спосіб їх трансформування. Уже не повністю, а фрагментарно чужі прислів’я транслюються на рідний ґрунт; їх наповнюють «місцевим» колоритом, що дає серйозний зачин під перші національні збірки. Злам XVIII і XIX ст. – період великого схилу до широко розумілої «народності», погляд у душу народу, зацікавлення «народним духом», «національністю» мови. Молоді ентузіасти народності звертаються до простого люду як до чистого, не скаженого джерела, з якого можна брати наснагу для себе. Першим знавцем народної літератури стає варшавський ерудит, відомий дослідник культури, літератор-графоман Казімеж Владислав Вуйціцький (1807–1879). Свою трудову роботу, яка охоплювала майже усі види народної творчості (не тільки прислів’я чи приповідки, але і пісні, і казки), завершив виданим у 1830 р. тритомним ділом *Przysiovia narodowe, z wујаъnieniem urуdia, poczъnъtku oraz sposоbu ich uіycia okazujъcujъce charakter, zwyczaje, obyczaje, przesъdy, staroіytноъci i wspo-tnienia ojczyste*. Автор пробував навести деякі пояснення прислів’їв, але не опирав їх на наукових схемах, а на особистих придумках і вигадках, через що, його робота була критикована, як з мериторичної, так й з методологічної сторони [11, s. 12]. Шість років пізніше Вуйціцький видає,

опрацьовані на базі прислів’їв Рисінського і Кнапського – *Staroіytne przуpowieъci z w. XV, XVI, XVII*.

На цьому місці гідним підкреслення здається нам факт, що прагнення до простого люду. Зацікавлення його життям і творчістю спричинило появу багатьох, обмежених територіально прислів’їв і приказок, що з часом склали збірки. У пареміологічній науці, що досліджувала елементи регіональної культури насиченої фольклорними сюжетами, вимінити треба такі збірки та вирізнити такі прізвища, як:

- *Przysiovia i mowy potoczne ludu polskiego na Szlъsku* Юзефа Ломпи (1858);

- працю Флоріяна Цейнови, у який досліджував він фольклор кашубів Примор’я. У виданому 1868 р. *Skorbie kaszebsko – slovjnske mowe* помістив “*Pierwszy tysiъc godk*»;

- Тимодея Ліпінського, видатного знавця прислів’їв Мазовша, який самостійно збирав прислів’я у терені середньої Потльщі (особливо Мазовша), описував, пояснював і систематизував, а потім друкував їх на ламках різних часописів і календарів;

- подоляка Александра Верига Даровського (1815–1874), який писав польською та українською мовами *Przysiovia polskie odnoszъce sik do nazwisk szlacheckich i miejscowoъci*;

- Юзефа Лепковського, автора *Przeгlъdu krakowskich tradycji, legend, naboіecstw, przysiyw i wiaъciwoъci* (1866);

- Анджея Цінціалу, автора *Przysiyw, przуpowieъci i ciekawszych zwrotуw jkzykowych ludu polskiego na Ъlъsku i w ksikstwie Cieszyckim* (1885).

Усі ці видання були дуже цікавими, і різноманітні тематично. Кожне з них внесло у пареміологічні дослідження щось нове – перш за все ці праці збагатили загальну скарбницю польського мудрослів’я народною колоритністю і регіональною барвністю, особливо в аспекті насиченості етнографічними прикметами і діалектними рисами.

На тлі цих, менших за обсягом та ідейно-тематичним діапазоном праць, міцно вирізняється обширна робота славетного народознавця і фольклориста з XIX ст. Оскара Кольберга *Przysiovia*. Об'єм його праці величезний – він становить понад 27 тис. прислів'їв, у тому, – що цікаве, – також українські прислів'я з Покуття, частини Бойківщини і Закарпаття. Частина етнографічного матеріалу – самостійна трудова збирацька робота Кольберга, але значна більшість взята від його попередників, м. ін. Яна Радванського *Kalendarz Krakowski*, Анджея Жидовського *Gorzkiej wolności miodzieccej* з кінця XVII, Юзефа Конопкі, видавця *Pieśni ludu krakowskiego*. У добі романтизму майже усі письменники, поети та творці художнього слова звертались до народної мудрості та брали з неї потрібне до прикрашення своїх творів. На цьому місці слід згадати хоча б Александра Фредро автора *Zemsty, Gwaitu, co się dzieje* і *Pana Beneta*; А. Міцкевича, автора гуморесок *Leszek i Mieszek, Iony upartej* чи Ю. Словацького – автора *Ballady*. Серед XIX-вічних видань на увагу заслуговують ще *Przysiovia, przypowieści, lokucje, maksymy i sentencje polskie* Францішка Кораба і *Przysiovia. Kartki z dziejów literatury i kultury polskiej* Олександра Брюкнера.

XIX вік датується визначенням пареміології як окремої науки. Першим польським вченим, який підійшов до неї як самостійної наукової дисципліни був Самуел Адальберг, великий вплив на творчість якого мав І. Бернштейн – купець і промисловий діяч. І. Бернштейн не тільки що збирав прислів'я, але і залюбки читав та купував різні книжки, через що протягом свого життя нагромадив потужну книгозбірню, яку, до речі, самотужки описав. Його *Katalog dzieł treści przysiowiowej składających się z bibliotek Ignacego Bernsteina* міцно збагатив Бібліотеку Ягеллонську університету.

Книжковим надбанням І. Бернштейна значною мірою скористався С. Адальберг, який у 1894 рр. видав *Księgk przysiyw,*

przypowieści i wyraïec przysiowiowych polskich – 30 тис. прислів'їв і 40 тис. їх варіантів. Польський вчений зібрав увесь дотеперішній лексикографічний матеріал, упорядкував його за принципом алфавітної системи, посилаючись на К. Ф. Вандера *Deutsches Sprich wörterlexicon* (принцип «заголовка»). Свою працю автор почав з латинського підручника XVI в. (1549 р.) *Ex Terentii comediis colloquiorum formulae selectae* Матвія з Перемишля і Валеного з Кент [8, s. XXVIII]. Найстарші зразки цієї збірки походять з копії-виписки Т. Ліпінського, хоч автор нерідко відкликувався теж до різних джерел і літературних творів. Основним пунктом праці С. Адальберга був принцип «ядро – центр» пареміологічних одиниць, де подавав більш або менш тривалий засіб слів. Цей принцип зберігся рівнож у чотиритомній *Nowej księdze przysiyw i wyraïec przysiowiowych polskich* Ю. Кжижановського, якої три перші це фактографічний матеріал, а четвертий – бібліографічний покажчик та індекс.

Робота Адальберга мала певні недоліки (скорочення пслів'їв, особисті авторські поповнення, перекручені слова, що виникало з неясності і частинного нерозуміння під час трансляції старопольської мови, яку не завжди добре перекладено). Однак не дивлячись на ці негаразди, *Księga przysiyw i wyraïec przysiowiowych polskich* відзначалась новизною алфавітно-гаслової системи укладання. Це великий подвиг не тільки слов'янського, а європейського масштабу і слід вважати її за скарбницю, з якої дослідники і колекціонери можуть черпати інспірацію для себе. Ділом Адальберга взувались м. ін. словацький пареміолог Адольф П. Затурецький, автор *Slovenske prislovia* (1897).

У передвоєнні роки появилася кілька пареміологічних видань: у 1931 р. *Paremiografia polska w XVII w.* Леона Стернбаха; у 1933 р. *Przysiovia polskie* Яна Станіслава Бистронія та у 1939 р. *Przysiovia klasyczne*

w polszczyźnie Тадеуша Сінко, у яких автор попрабував віднести польську літературу до античних традицій. Воєнні роки, що зрозуміло, становлять мертвий етап у польській пареміології. Робота над прислів'ями починається у половині 50-тих років. Насамперед з'являється невелика книжка *Młodej gowie dożyj dwie sioły* Ю. Кжи-

жановського (1958, 1960 р.), що становить дотеперішній доробок польських видань. На сьогоднішній день польська пареміографічна наука, – хроніку якої ми представили у цій статті, – завершується на чотиритомному виданні *Nowej księdze przysiów i wyrażec przysiówowych polskich* J. Кжижановського.

Литература

1. Przy czym, jak wyjaśnia. J. Krzyżanowski, wyraz *proverbium* przeszedł do masy języków nowoczesnych, w postaci nieco zmienionej, jak wioskie «proverbio», francuskie «proverbe», angielskie «proverb», białym przemień z łaciny, jak nasze przysioły lub rosyjska «posiowica». Z przy zastąpienia go wyrazami innymi wymienił tu można staropolskie «przypowieść» lub niemieckie «Sprichwort», [w:] J. Krzyżanowski w *Dziejach przysioły polskiej w toku pięciu wieków*, [w:] *Nowa księga przysiów i wyrażec przysiówowych polskich*. – Warszawa, 1969. – T. I–III. – S. XVIII.
2. СУМ в 11т. – Київ, 1978. – Т. 9.
3. Українські прислів'я та приказки, Упор. Т. М. Панасенко. – Харків, 2006.
4. Франко І., Передмова до I тома «Галицько-руських народних приповідок», «Етнографічний збірник». – 1905. – Т. XVI. – С. XI, [В:] О. Дей, Іван Франко і народна творчість. – Київ, 1955. – С. 16.
5. Рильський М. Т. Як парость виноградної лози. – Київ, 1973.
6. Даль В. И. Пословицы русского народа. Сборник. – М., 2004.
7. Bruckner Aleksander. *Przyczynki do siownictwa polskiego*. – Kraków, 1903.
8. Krzyżanowski J. *Dzieje przysioły polskiej w toku pięciu wieków*, W: *Nowa księga przysiów i wyrażec przysiówowych polskich*. – Warszawa, 1969. – T. I–III.
9. Szmydtowa Zofia. *Przysioły i zwroty przysiołowe w utworach Kochanowskiego*, «Pamiętnik Literacki» R. 45 1954 z. 1–2, *Poeci i poetyka*. – Warszawa, 1964.
10. Juńny R. *Pisarze kręgu Akademii Kijowsko – Mohylacskiej a literatura polska*. – Kraków, 1966.
11. Kolberg O. *Przysioły*. – Warszawa, 1977.